

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

Albani Csirke György,

Melanchthon magyar tanítványa

Az Elba partján fekvő Wittenberg ma műemlékváros, őrzi a múltját, a reformáció korának emlékeit. A folyó partjához igazodó hosszú utca elején a látogató először a Luther-házat tekintheti meg, majd Melanchthon egykori otthona következik. Az utca végén áll a vártemplom a két nagy reformátor síremlékével. Aki közülünk ma e hosszú utcát rója, az sokszáz régen porladó hazánkfia nyomdokaiban jár. A nagy reformátorok személye, a vezetésükkel működő egyetem hírneve a tanulni vágyó ifjakat a távoli Magyarországról is Wittenbergbe vonzotta. A Melanchthon-házban térkép mutatja az egyetem vonzaskörét. A legtávolabbi pont ezen Erdély, ahonnan nagyobb számú hallgató jelentkezett. Luther és Melanchthon működése idején (1520–1560) az akkori Magyarország területéről majdnem félezer beíratkozott hallgató nevét ismerjük. Nagy szám ez, ha meggondoljuk, hogy az ország hajdani összlakosságát a mostaninak alig egyharmadára becsülik. Aki akkor az egyetem nélküli Magyarországról ilyen hosszú útra indult, azért tette, hogy hazatérve majd valamilyen értelmiségi pályán tegye közkinccsé azt, amit külföldön tanult. Együttal követ, eleven kapocs is volt a török torkában vergődő hazája és a biztonságosabban élő európai országok között. Aki a magyar múlttal foglalkozik, és éppen a reformáció századával, nagy gonddal szedeget össze minden adatot azért, hogy e félezer név viselőjéből minél több számunkra is élő, valóságos személlyé válják.

Sólyom Jenő evangélikus egyháztörténész figyelt föl a Melanchthon kutatást összegező nagy munkában egy magyar vonatkozású adatra.¹ Melanchthon halálát megverselte egy éppen akkor Wittenbergben tartózkodó magyar diák latin nyelven: *Fletus Uraniae ab Albis amne discedentis in funere clarissimi viri Philippi Melanthonis scripti gratitudinis ergo a Georgio Albany a Chyrkei Pannonio, Wittebergae, 1560.* Egy magyar diák verses búcsúvétele tanárától, annak nyomtatásban való közzététele, már önmagában is figyelemreméltó emléke a wittenbergi diákéletnek. Méginkább azzá teszi az, hogy szerzőjét Bornemisza Péter is jól ismerte, említést tesz róla. Sólyom Jenő ezért megszerezte a vers másolatát, de betegsége megakadályozta abban, hogy a kutatást tovább folytassa. Halála előtt úgy hagyatkozott, hogy félbenmaradt munkáit folytassuk. Az ő munkamódszerét tiszteletben tartva, szeretettel reá emlékezve, e kívánságának tesztek eleget a következőkben.

Bornemisza Péter prédikációi hiteléül sok helyen kortárs példákra hivatkozik. Így vázolja egy alkalommal a versíró wittenbergi diák, Csirke György egész életútját: „Láttam egy deákot, kinek csuda nyughatatlansági leieltek

kevélyisége miatt, ki mészáros fia lévén, el hitetett sokakat nagy álnokul, hogy ő gróf nemzet, kinek egy ideig nagy bölcsek, urak, császárok, török basák hittek, és csélcsapásával sok bíbor, bársony és friss öltözetet kalmárok-tul felszedett, kinek csélcsapása ugyan számlálhatatlan, ki végre igen nyomorultul vesze el török közben.”² Már itt megjegyzem, hogy Bornemisza elmarasztaló ítéletének megértésére a maga helyén megnyugtató módon kísérletet teszek. Indulattól nem mentes jellemzéséért hálásak lehetünk, mert enélkül a fönmaradt hiteles adatok az élő ember helyett csak egy vérszegény váz megismerésére adnának lehetőséget.

A versíró Csirke György nevével a bécsi egyetem aktáiban találkozunk először. 1552-ben fölvétette magát a magyar tanulók érdekvédelmi intézményébe, a Natio Hungaricába. Neve itt Georgius Cyrzcay Dobricensis alakban fordul elő. Majd jó egy év múltával beiratkozott az egyetemre is Georgius Chyrke Albinus nobilis néven.³ Nevének többféle alakja onnan van, hogy az egyetemi anyakönyv vezetője hallás után írta be a német fülnek ugyancsak szokatlan hangzású Csirke nevet. Az első bejegyzés szerint debreceni származású volt. Debrecen város tanácsülési jegyzőkönyvei a tehetős polgárok között említik a XVI. század közepén a Csirke család több tagját. Kalmár-emberek, talán marhakereskedők, tőzsérek voltak, ezért írta róla Bornemisza, hogy mészáros fia volt. Az egyetemi anyakönyvben neve mellett „Albinus nobilis” áll. Nemességét illetően csak föltevésekre támaszkodhatunk. Az 1550-es évekből fönmaradt oklevelekben többször találkozunk fejérvári Csirke István lovaskapitány nevével. Mint a lévai hadnagyok és község követe Bécsben is megfordult, hogy elmaradt zsoldjukat sürgesse.⁴ Csirke István és Csirke György bécsi találkozására alkalmával fölelevenedhetett az elejtett rokonkapcsolat, a homályba vesztett nemesi kiváltságok. Ha a fejérvári (és ennek megfelelője lehet a latin Albinus vagy Albanus) Csirke család egy ága, talán éppen Székesfehérvár török kézre kerülése után polgárként óhajtott letelepedni Debrecenben, akkor le kellett mondania nemesi kiváltságairól és a mezővárosi polgárokkal kellett osztoznia a köztelherviselésben. Ilyen esetben a család nem szűnt meg nemes lenni, csak az ezzel járó kiváltságokról kellett lemondania. A titulust a külföldön tanuló diákfiú ezért használhatta. Talán így magyarázható Bornemisza megjegyzése: „elhitetett sokakat, hogy ő gróf nemzet”.

Bécsi tanulóéveiről nincsenek további adataink. Csak föltételezhetjük, hogy nem lehetett könnyű dolga az akkor még eléggé alacsony színvonalú debreceni iskolából külföldi egyetemre jutó ifjúnak. Az új környezethez való lassú alkalmazkodást mutatja talán az, hogy több mint egy év telt el bizonyítható bécsi tartózkodása és az egyetemre való beiratkozás között. Debrecen a század közepén jómódú mezőváros volt, vásárait a határokon túlról is látogatták, kereskedői Moldvába, Lengyelországba és Németországba is eljutottak. Mégis az egy szál debreceni kisdíáknak — 13 éves lehetett — a világváros, a királyi udvar, az ott székelő magyar közhivatalok világa különös élményt nyújthatott. Odahaza a reformáció szellemében nevelkedett, mert Debrecen polgársága már jó ideje befogadta a lutheri tanokat. A város papja Kálmáncsehi Sánta Márton volt; továbbtanulását — amint látni fogjuk — valószínűleg ő támogatta. Bécsben szemtanúja volt a király támogatását élvező jezsuiták ellenreformációs törekvéseinek. Egyelőre csöndes, szívós küzdelmet folytattak a trónörökös Miksa főherceg oltalma alatt álló protestánsokkal és főleg az udvari lelkésszel, Sebastian Pfauzerrel. Éppen Csirke bécsi éveit szorult vissza a protestantizmus, mert fő pártfogója

világpolitikai érdekek miatt, keservesen bár, de elveiből is engedett. A korabeli levelezésekből tudjuk, hogy a bécsi eseményeket idehaza is nagy figyelemmel kísérték. Az egyetem nyújtotta ismeretek mellett nagyszerű politikai iskola volt ez a néhány év annak, aki nyitott füllel és szemmel, meg bizonyos rátermettséggel rendelkezett.

1557-től a bécsi magyar diákok között volt már Bornemisza Péter is. Fáradhatatlan kezdeményező és szervező munkájának egyik eredménye itt Sophokles görög nyelvű Elektra drámájának magyar fordítása és minden bizonnyal színrevitele is diáktársai közreműködésével. Bornemisza kezében a görög dráma is eszközzé vált a bűnt követő büntetés és a megtérés hirdetésére. Ezt prédikálta rendszeresen a magyar diákok szállásán is, ezért támadt kellemetlensége az újra erősödő katolikus főpapsággal. 1559-ben királyi rendeletre el kellett hagynia Bécset Pfausernak. Bornemisza Csirke Györggyel Wittenbergbe készült.

Évtizedek óta szívesen látottak voltak a magyar diákok a reformátorok házában. A messziről jött vendégnek járó gondoskodásnál jóval többet kaptak, testi-lelki gondozást, gondoljunk csak a Dévai Mátyást körülvevő szeretetre. A Wittenbergből hazatértek azután újabbakat ajánlottak maguk helyett. Ilyen ajánlólevélért fordult Csirke György is Gyalui Torda Zsigmondhoz, a Magyar Kamara vezető tisztveselőjéhez. Torda korábban négy évet töltött Wittenbergben, és Melanchthonhoz meleg barátság fűzte. Gyakori levélváltásukból sok fönmaradt, kapcsolatukat innen ismerjük. A trónörökös Miksa főhercegnek is bizalmas tanácsosa volt, hitük is megegyezett, mert lutheranus volt élete végéig. Hajdan tanítványa volt Gyulafehérvárt Kálmáncsehi Sánta Mártonnak és erről később is hálával emlékezett meg. Feltételezhetjük, hogy az időközben debreceni pappá lett Kálmáncsehi ajánlotta ifjabb diákját a már magasabb polcra emelkedett régebbi tanítványa pártfogásába. Torda azt írta Melanchthonhoz intézett ajánlólevelében, hogy Csirke György Wittenbergben jogot kíván tanulni.⁵ Aki akkor Magyarországon jogi pályára készült, az általában megelégedett a hazai gyakorlati képzéssel, ha tervei nem vitték magasabbra a megyei érvényesülésnél, vagy a birtokos nemesség jogvédelmének. A hazai szokásjog, Werbőczy ismerete erre elégséges volt. Aki külföldön tanult, az római jogi ismereteket szerzett. Ennek pedig akkor, Balassi Bálint sokat idézett kijelentése szerint „semmi ereje nincsen Magyarországon”. Ez bizonyos megszorításokkal igaz is. A való helyzet pedig az, hogy külföldön képzett világi jogász a XVI. században igen kevés volt nálunk, és mint országos hivatalok vezetői tevékenykedtek. Csirke bécsi évei alatt megismerkedett az ott működő magyar Kancelária és a nádori hivatal munkakörével. A debreceni kalmárfiú nagyra törő terveiről tanúskodik, hogy tanulmányait ilyen irányban kívánta folytatni.

A wittenbergi egyetemre 1559. októberében iratkozott be Csirke György Bornemisza Péter társaságában.⁶ Az egyetemnek ekkor legnagyobb tekintélyű professzora Melanchthon volt, őrá maradt Luther örökének megőrzése. Alapvetően tudós egyénisége a humanista filológia eredményeit kívánta gyümölcösöztetni a teológiai stúdiumokban. Valójában elvonuló szobatudós volt, akit korának körülményei és sajátos helyzete kényszerített arra, hogy belső hajlandósága ellenére harcba szálljon a Luther tételeitől eltérő tanokat valló teológusok ellen. Bornemisza alig néhány hónapos wittenbergi tartózkodása után otthagyta a szellemi küzdelmek színterét. Schulek Tibor mutatott rá, hogy ő ezekben a kérdésekben inkább az egyeztető Andreae híve volt. Csirke ott maradt Melanchthon környezetében. A budapesti Egyetemi Könyvtár

öriz egy igen szép lyoni kiadású bibliát 1558-ból.⁷ A kötet elején az üres lapokon Csirke ajándékozó sorait olvashatjuk. Nádasdy Tamás nádor négyéves kisleányának kedveskedett a könyvvel, ajándékol 1560 újévre. Melanchthon, Camerarius, Georg Maior és Paul Eber professzorok is írtak az előzéklapokra emléksorokat. Melanchthon utolsó éveinek kedves történelemfilozófiai tételét jegyezte be a közelgő világvégről. Ez az ajándékkönyv tanúsítja, hogy Csirke György tanulmányainak anyagi támogatója Nádasdy Tamás nádor lehetett, aki Bornemisza Pétert is pártfogolta.

Az 1560-nal kezdődő év volt Melanchthon utolsó féléve az egyetemen. Tanítványai az Apostolok Cselekedeteit olvasták görögül, a Rómaiakhoz írt levelet pedig latinul. Euripides görög drámáinak olvasása során a nyelvi megértés mellett igen nagy hangsúlyt kapott az etikai magyarázat. Nagyon látogatottak voltak Melanchthon egyetemes történelem órái, amelyeken több féléven át, az akkori teljes ismeretanyagot rendszerezve a világtörténetet mint egy egységes folyamatot adta elő. Az előadások vezérfonala a töle átdolgozott, úgynevezett Carion krónika volt. Ezek az órák Bornemiszában is maradandó emléket hagytak, ő is tervezte egy magyarra fordított Carion ki nyomtatását.

Csirke György első tanévét töltötte Wittenbergben, amikor 1560 áprilisában meghalt Melanchthon. Az egész egyetem őszintén gyászolta nagy tekintélyű professzorát. A tanítványok, sok közülük maga is tanár már, a mester szívéhez legközelebb álló módon vettek búcsút. Melanchthon kedves és sokat hangoztatott tétele volt, hogy a költői ihlet, különösen a tudós költőé Isten ajándéka, amelyben őt magát ismerhetjük föl. Még a „pogány bölcsek”, az ókori költők elemzése során is mindig ehhez a következtetéshez jutott. A szeretettől indított tudós igyekezet Melanchthon halála alkalmából egy egész kötetnyi verset eredményezett.⁸ Csirke György verse nincs benne a kötetben, önállóan jelent meg. Az akkor éppen Wittenbergben tartózkodó mintegy negyven magyarországi diák közül tudomásunk szerint egyetlen résztvevője volt e költői versenynek. Műve az akkori ízlésnek megfelelő allegorikus költemény. Címe szerint Urania múzsa búcsúja az Elba (latinul Albis) folyótól. Témája röviden az, hogy a kesergő költő magányosan bolyong az Elba partján, ahol a riadtan menekülő Urania múzsára talál. A múzsa pedig azért készül örökre búcsút mondani régi otthonának, mert meghalt az, aki Wittenberget a tudomány és művészetek otthonává tette. A vers a személyes valóság miatt érdekes. Megtudjuk belőle, hogy Melanchthon tanítványát nemrégén Dániába küldte, az utat az Elbán tette meg. Tapasztalatszerzés és bizalmas küldemények továbbítása volt az ilyen utazások célja, kitüntető megbízatás. A vers végén ír a tanár és tanítvány kapcsolatáról.

... scribere jussit amor.

O quoties tu me de religione docebas
Quique Deo verus, sit tribuenda honor,
Et mundi fluxus qui sint, qua lege tributi
Tu praeceptor eras, tu meus hospes eras.

Azaz: a szeretet készítette e vers írására, mert olyan sokat tanult tőle a hitről és a helyes istentiszteletről. Megismertette vele a világ folyását, a történelem törvényszerűségeit. És nemcsak tanára volt, hanem házába, otthonába is befogadta. Tudjuk, hogy a 2500 lakost számláló Wittenberg ezekben az

Philipp Melanchthon (rézmetszet, 1560 után)

években 3500 diáknak adott otthont. A városka minden lakójának jutott kosztosdiák, nem is egy. Csak az igazán választottak jutottak Melanchthon otthonába. Ehhez kellett Torda ajánlása.

Nem tudjuk mennyi időt töltött még Wittenbergben, sor került-e a jogi studiumokra. 1561 november–decemberében mindenesetre már otthon volt Debrecenben. Az Arany Tamás rajongó eretnek nézeteit vizsgáló bizottság tagjai között találjuk. Bizonyára friss keletű wittenbergi tudománya képesítette erre. A jegyzőkönyv hitelesítői: „Somogi Péter pap püspec” (Méliusz), „Gál pap” (Huszár Gál) és ott az ő neve is Albani György.⁹ Ekkor tehát hit- és elvbéli azonosság volt e tekintetben közöttük meg a fogságból szabadult Somogyi Péter és a Kassáról Bornemisza közreműködésével menekített Huszár Gál között. A következő év tavaszán valamivel magára haragította a nádort, akkor meg az ugyancsak Somogyit támogató Körösi Fraxinus Gáspár doktor és Torda Zsigmond siettek Csirke segítségére Nádasdy kiengesztelésében.¹⁰

Torda pártfogását kell látnunk abban is, hogy a debreceni polgárfiú egy-két éven belül királyi hivatalnok, udvari tisztviselő lett. 1564 februárban már „aulicus”, akit maga a király ajánlott a magyar Kamara titkári tiszterére. Pályája ettől kezdve egyenesen ívelt fölfelé. Egy hónap múlva bizalmas diplomáciai küldetésben járt Erdélyben mint Miksa király követe. Terjedelmes útjelentése fennmaradt, rendkívül érdekes olvasmány. A hivatalos hangon átűt a naiv megilletődöttség; a János Zsigmonddal folytatott személyes tárgyalás élmény volt számára. Nem is leplezi, hogy a fiatal uralkodó nagyon mély benyomást tett rá. Ez a két országrész uralkodói között fönállt feszült viszonyt tekintve elég különös, és legfőljebb úgy magyarázható, hogy Csirke tapasztalatait célzatosan szépitette. Útjának egyik célja ugyanis egy esetleges házasság előkészítése volt egy Habsburg hercegnő és János Zsigmond között. Közben egyéb információkat is gyűjtött olyanoktól, akiket jól ismert külföldi akadémiaírókról, akikkel a közös tanulóévek vagy a hit kapcsolták össze. Jelentésében ezeket úgy említi, mint akiknek közlései a legteljesebb mértékben hitelt érdemlőek éppen a közös múlt, az azonos nézetek miatt.¹¹

Erdélyi küldetése próbaút lehetett, amit a királyi kegy még nagyobb megbízatással jutalmazott. Még ugyanazon nyáron Konstantinápolyba indult, hogy a töröknek járó adót bevigye.¹² Követtársa Michael Zernovith volt, régi kipróbált levantei diplomata. A katonai kíséretet eddig is minden alkalommal a komáromi naszádos kapitányok biztosították, de a tárgyalásokat a bécsi udvar nevében eddig csak külföldi diplomatákra bízta. A Habsburg uralkodók első magyar diplomatája Csirke György volt a török portán. A tárgyalásokról, amelyeken Csirke is részt vett, Zernovith rejtjeles olasz nyelvű jelentéseket küldött. Az egyikben tudósítja a királyt, hogy Giorgio Albani 1565. január 3-án meghalt, a következő napon el is temették Perában, Szent Ferenc templomában.¹³ Ahogy Bornemisza Péter írta róla: „kinek egy ideig nagy bölcsek, urak, császárok, török basák hittek... ki végre igen nyomorultul vesze el török közben”.

Itt térek vissza Bornemiszának hajdani diáktársát elítélő véleményére. Csirke élete az ő számára nyilvánvaló példája volt annak, hogyha valaki teológiai képzést nyerve nem prédikátorként folytatja életét, az végül is rútul vész, és őszerinte méltán. A felsorolt példák között ugyanott más diákokról is emlékezik, akik nem átallozták később udvarbíróvá, prókátorrá vagy ítélőmesterré lenni. És Bornemiszának sikerült hallgatói épülésére minden

egy ilyen útfélre esett mag, vagy szökevény életében rámutatni Isten nyilvánvaló büntető kezére.

A múltat kutatva ma e kérdésben másképp látunk. Sajátos történelmi fejlődésünk következtében nálunk a középkorban megindult városi fejlődés a XVI. századra megtorpant. A polgárosulásban jócskán elmaradtunk a nyugati országok mögött. És éppen a világiak egyetemjárása hozott ismét valamelyes javulást e téren. Azok a tanárok, jogászok vagy orvosok, akik mint új értelmiség tértek vissza külföldről, nagy szolgálatot tettek nemzeti művelődésünk szintjének fölemelésében. Ezen új ifjú generáció fölnevelésében pedig a XVI. század közepén éppen a wittenbergi egyetemnek vannak elévülhetetlen érdemei.

JEGYZETEK

1. Wilhelm Hammer: Die Melanchthonforschung im Wandel der Jahrhunderte. I. Gütersloh, 1967. Nr. 220.
2. Bornemisza Péter: Negyedic része az evangeliomokból... való tanulságok. nac. Sempte, 1578. 598/b. Először tárgyalta Schulek Tibor: Bornemisza Péter. Sopron—Budapest—Győr, 1939. 104. és 291. A szöveget közli Nemeskürty István: Bornemisza Péter az ember és az író. Bp. 1959. 399. Bornemisza szövegét mai helyesírással közlöm.
3. Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp. 1902. 205. Die Matrikel der Universität Wien. Bearb. von F. Gall. III/1. Graz—Köln, 1959. 103.
4. A debreceni Csirke család: Debrecen Városi Tanács közgyűlési jegyzőkönyvei. Mikrofilmje: Országos Levéltár 3429 és 3430. Fejérvári Csirke István: Régi magyar nyelvemlékek. II/II. Buda, 1840. 146—147. és Nagyszombat Város Levéltára, Arch. Civ. Tyrnaviae. Missiles. Kart. 6.
5. Torda Levele Melanchthonhoz Bécs, 1559. augusztus 22. Történelmi Tár 1885. 528.
6. Album Academiae Vitebergensis. Ed. C. E. Foerstmann. I. Lipsiae, 1841. 364—365.
7. Budapesti Egyetemi Könyvtár M 342.
8. Orationes, epitaphia et scripta quae edita sunt de morte Philippi Melanthonis. Vitebergae, 1561.
9. A jegyzőkönyv fényképmásolata: Századok 70(1936) 48. lap után.
10. Somogyi Péter és Körösi Fraxinus Gáspár kapcsolatáról Botta István: Mélius Péter ifjúsága. Bp. 1978. 127. Körösi Fraxinus levele Szmollény Nándor: A középkori Szeged műveltsége. Szeged, 1910. 175—176. Torda levele 1562. márc. 20. OL Kamarai lt. Nádasdy cs. lt. Missiles.
11. Wien. Staatsarchiv. Hungarica fasc. 88. Mikrofilmje OL W 686.
12. A budai basa hitlevele a követség tagjainak 1564. jún. 19. A budai basák magyar nyelvű levelezése. 1. Bp. 1915. 12. Forgách Ferenc Magyar históriája. Pest, 1866. 277. Nicolai Isthvanfi, Historiarum de rebus Ungaricis libri 34. Köln, 1622. 446. Forgách magyarul is olvasható Borzsák István fordításában: Humanista történetírók. Bp. 1977. 815.
13. Wien. Hung. fasc. 90. Mikrofilmje OL W 687. Halálát Istvánfy is megemlíti i. m. 455.